

A MAGYAR PÁRTFEJLŐDÉS TÖRTÉNELMI PERSPEKTÍVÁBAN: ÚJ HIPOTÉZISEK

Csizmadia Ervin

(tudományos főmunkatárs, MTA PTI)

ÖSSZEFOGLALÓ

A szerző igyekszik új szemléletben tárgyalni a pártok és a pártrendszer problémáját. Először bemutatja, hogy a hazai politikatudományi irodalom az elmúlt húsz évben elsősorban a közelmúltra és a jelenre koncentrálna elemezte a pártok működését, majd a nemzetközi irodalomnak a távolabbi múltat (a pártok állandóságát és adaptációját) vizsgáló ágához kapcsolódva elemzi a magyar pártpolitika százötven éves tradícióit. A dolgozat középpontjában annak a hipotézisnek az igazolása áll, hogy a régi tradíciók nem pusztán felszínesen, hanem meghatározó módon vannak jelen a jelenlegi pártpolitikában: az intézményes elrendeződésben és a pártok egymáshoz való viszonyában. A tanulmány bizonyítja, hogy Magyarországon 1994 és 2009 között a demokratikus pártversenyben erőteljesen megjelentek a távolabbi múltban kialakult intézményi és mentális determinánsok, s igazából ezek adják meg a hazai pártfejlődés sajátos, e történelmi összehasonlítás és látásmód híján sokszor érthetetlennek tűnő színezetét. A szerző végül külön is felhívja a politikatudományi közösséget a pártkutatás történeti dimenziójának megerősítésére.

Kulcsszavak: pártok ■ pártrendszer ■ pártfejlődési trendek ■ innovativitás ■ történeti nézőpont

A nyugat-európai politikatudományban régóta jelen van a pártok változásainak történeti perspektívájú elemzése, a magyar politikatudomány azonban eddig viszonylag kevésbé aknázza ki a távolabbi múltat, nem vizsgálta behatóan az 1867 utáni modern magyar pártfejlődés különféle aspektusait, holott a jelenlegi magyar pártok versenyének megértéséhez jó támpont lehet a múlt, azaz valamiféle nézőpont-váltás, a jelen- és közelmúlt-centrikus megközelítés helyett egy a távolabbi történelmi dimenzióra is fókuszáló szemléletmód. Az alábbi dolgozatban egy ilyen *nézőpont-váltást* szorgalmazok, miközben természetesen igyekszem majd pontosabban is specifikálni a távolabbi múlt hasznosíthatóságának programját a hazai pártok és a pártrendszer kutatásában, ami a legkevésbé sem felszínes történeti analógiák keresését és erőltetett aktualizálását jelenti, hanem olyan politikai, pártszerkezeti strukturális és intézményes tényezők, valamint magatartás- és cselekvési módok azonosítását és leírását, amelyek haszonnal segíthetnek hozzá a mai pártverseny jobb megértéséhez is.

A dolgozatban emellett érvelek majd, hogy a pártfejlődés klasszikus nyugat-európai modellje épp ezen a ponton, az állandóság-változás (hagyomány-adaptáció) dimenziójában tér el (többek között) a kelet-közép-európai s ezen belül a magyar variánstól. Először maga a pártfejlődés mutat különböző mintázatokat ott és itt. Nyugat-Európában a pártfejlődésnek két egymást kiegészítő mozzanata a pártszerkezeti és fejlődési hagyományok állandósága, illetve azok folyamatos korrigálása különféle párt-adaptációs stratégiák révén. Másodszer a pártfejlődésről szóló tudományos diskurzus természete is nagyon különböző: ott a politikatudomány folyamatosan reflektál e kettős pártfejlődési hagyományra, itt kevésbé fogékony erre, sokszor pedig nem is ismeri.

A magyarországi helyzet persze nem rövid idő alatt és korántsem véletlenül alakult ki, szorosan kapcsolódva az 1945 után az egymást követő új rendszerek természetéhez, a „múlt-tagadás”, a diszkontinuitás paradigmájához. Nem véletlen, hogy a politikatudományt „jelentudományként” alapították újjá a 80-as évek első felében, s ez a determináció alapvetően nem változott napjainkig. Legalább még két tényező erősítette a jelen-centrikus hazai politikatudományi önmeghatározás „kiteljesedését” (s a múlt felőli háttérbe szorulását): az 1989–90-es demokratizálódás tranzitológiai szemléletmódja (amely leegyszerűsítve a „honnan hová?” kérdésre kereste a választ); illetve a legfőképp Francis Fukuyama által képviselt nézet a „történelem végéről”.

Húsz évvel az átmenet lezajlása, a tranzitológiai szemléletmód és a történelem vége típusú érvelések visszaszorulása után kijelenthetjük: a korabeli várakozások nem igazolódtak, s a kelet-közép-európai régió országaiban a saját párttörténelmi hagyománynak jóval nagyobb a szerepe, mint azt korábban bármikor feltételeztük volna. Csakhogy arra is vigyáznunk kell, nehogy a „történelem vége” szemlélet trónfosztása egy nem kevésbé nagyvonalú, „a történelem visszatért” szemlélet abszolutizálásával járjon együtt. E fatális hibát elkerülendő ebben az írásban nem valamiféle általános történelmimúlt-reaktíválódási szemléletmódot képviselek, hanem a távolabbi múltat kizárólag a pártok, a pártverseny és a pártrendszer kontextusában vizsgálom. Azt a hipotézist szeretném igazolni, hogy Magyarországon *létezik egy masszív pártpolitikai-pártfejlődési hagyomány*, amely korántsem tekinthető egyedinek, érdektelennek és meghaladottnak, ellenkezőleg: a mai demokratikus pártversenynek is fontos konstituáló tényezője. Az I. fejezetben rövid utalásokat teszek a téma irodalmára, majd felvázolom azt az öt előzetes hipotézist, amelyek segítenek majd nekem a munka strukturálásában. A II. fejezetben a távolabbi múlt (1867–1945) pártpolitikai viszonyairól adok – a kutatás mai szintjén óhatatlanul vázlatos – képet, meghatározva azt a négy komponenst, amelyek máig hatóan kijelölik a pártok egymáshoz való viszonyának intézményes és mentális kereteit. A III. részben megvizsgálom, hogy az 1990 utáni magyar pártfejlődésben hogyan tudjuk azonosítani a távolabbi múlt által meghatározott komponenseket, s rávilágítok arra, hogy a demokratikus pártversenyben nem véletlenül

– és nem pusztán csak a jelen logikája, hanem a történelmi mintázat mentén – formálódtak ki a mai pártverseny konfliktusos mintái. Végül egy rövid konklúzióban táblázatba is foglalom a vizsgálat legfőbb eredményeit, és reményemet fejezem ki a hazai politikatudomány történeti komparatistikai fordulatát illetően.

A TÁVOLABBI MÚLT, MINT IDŐPERSPEKTÍVA: SZEMLÉLETI KERETEK ÉS HIPOTÉZISEK

A dolgozatban bizonyítani igyekszem majd, hogy a távolabbi múltnak az eddig gondoltnál jóval nagyobb szerepe van a mai magyar pártfejlődésben és pártversenyben. Ez a tétel azonban önmagában nem sokat ér, hiszen ez a megállapítás minden országra igaz. Nyilvánvaló, hogy a fejlett, a kevésbé fejlett és a fejletlen demokráciák is nagymértékben támaszkodnak saját párthagyományaikra, az állandóságnak és a változásnak valamiféle egységére. Jó okunk van viszont feltételezni, hogy a történelmi hagyományok „felhasználásában” mégis kimutatható valamilyen különbség az egyes országtípusok között. Talán éppen az, hogy a legfejlettebb országok építenek legtöbbet a saját múltjukra, illesztik be a legtöbb hagyományt jelenük viszonyai közé, azaz ezek az országok adaptálódnak a legsokoldalúbban.

Magyarország (Kelet-Közép-Európa más országaival együtt) a múlt szelktív „felhasználásának” útját járta eddig, ami azt jelenti, hogy még a politikatudósok nagy része számára is elegendőnek tűnt és tűnik a pártpolitikai hagyományoknak a közelmúltra (államszocializmus) szűkülő vizsgálata, a távolabbi, távlatosabb múlt vizsgálata helyett. Csak röviden utalok arra, Magyarországon a rendszerváltás időszakában a nyugati irodalomból szinte kizárólag a *közelmúltra és az átmenetre* (Lásd: O’Donell–Schmitter–Whitehead eds., 1986; Linz–Stephan, 1996, Huntington, 1991; Holmes, 1993; Moller, 2009, stb.) vonatkozó művek keltettek nagyobb figyelmet, amit jól visszatükröz, hogy a 90-es évektől a hazai tudósok is megírták a maguk átmenetről, illetve a korai demokratizálódás szakaszairól szóló műveit. (A sok példa közül lásd: Bozóki, 1996.; Ágh, 2001.)

Később az érdeklődés bővült és a hazai politikatudományt is érdekelni kezdték a nyugati politikatudománynak a változásnak, mint folyamatnak a tudományos értelmezésére (Bates–Smith, 2008; Mahoney–Kimball–Koivn, 2009), a nyugat-európai politika folytonosságának és megszakítottságának a leírására (Schofield, 2006; Rotberg, 2001; Boas, 2007), illetve specifikusan a pártok és pártrendszerek változásaira fókuszáló (Mair, 1997; Mair, 2006; Bardi–Mair, 2008) elméletei. A pártok és a pártrendszerek változásának vizsgálatából aztán itthon is számos jelentős munka származott (Enyedi–Körösényi, 2001; Tóth, 2001, Enyedi, 1998), ám a nyugat-európai szerzők saját pártjaikról és pártrendszereikről szóló munkái, még kevésbé a Kelet-Közép-Európáról szó-

ló, az átmenet és demokratizálódási folyamat irodaloma (beleértve a volt kommunista pártok túléléséről szóló munkákat is – lásd például: Grzymala–Busse, 2006) nem old meg (olykor nem is vet fel) olyan fontos alapkérdéseket, mint például, hogy a mai magyar pártok közötti viszonyok értelmezésében, a mai verseny jellemzőinek jobb megértésében segítségünkre lehet-e a távolabbi múlt, a hazai párttörténelem elméleti szintű feldolgozása.

Ilyen típusú alapkérdések megválaszolásában (de egyáltalán: feltételében) egy másikfajta irodalom lehet igazán a segítségünkre, az, amely Kelet-Közép-Európa országai tekintetében komoly érdeklődést mutat a távolabbi időperspektíva felvételére és a mai pártpolitikai viszonyok történelmi fundamentumainak vizsgálatára. Ebben az irodalomban külön hely illeti James Toole-t vagy Jason Wittenberget (Toole, 2007; Wittenberg, 1997 és 2003), de természetesen egyre bővülő kutatási diszciplínáról van szó (Stokes, 1996; Rivera, 1996; Kopstein, 2003) Természetesen ezek a munkák izgalmasak, újszerűek, de két szempontból sem tudom az általuk ajánlott utat követni. Hogy miért nem, azt James Toole alapmunkáján keresztül érzékeltetem. Egyrészt Toole a kelet-közép-európai rendszerváltások időszakában rendkívül elterjedt Lipset–Rokkan modell újbóli alkalmazásával próbálkozik több országra kiterjedő vizsgálatában. Arra a következtetésre jut, hogy a nyugati demokráciák vizsgálatára kidolgozott klasszikus törésvonalak érvényesek Lengyelország, Magyarország és Csehország (Csehország) 1990 utáni fejlődésében (Toole, 2007: 542.). Ezzel kapcsolódnak a hazai politikatudományak azon ágához, amely szintén próbálkozott és próbálkozik ezzel az elmélettel (Lásd például Körösi, 1996; G. Márkus, 1996) Nem belemenve most abba a vitába, hogy a magyar (kelet-közép-európai) rendszerváltások fölülről vagy alulról történtek-e, továbbá, hogy mennyiben játszott bennük szerepet a társadalmi tagoltság, magam a dolgozat további részében nem a törésvonal-elmélet alkalmazásában látok lehetőséget a távolabbi párttörténelmi múlt magyarázó erejének keresésekor. Éppen ezért a Lipset–Rokkan elmélet nem része az általam előadottaknak. Problémát jelent számomra Toole-nak az az időbeli határkijelölése is, amely szerint a máig nyúló történelmi hatások kezdőpontja az 1920-as évek elejére, azaz a két háború közötti időszakra tehető. (Uo.: 545–548.). Nem vitatva, hogy számos mai párt esetében kimutathatók szociológiai, társadalomtörténeti kapcsolódások ehhez az időszakhoz, mégsem gondolom, hogy a távolabbi múlt vizsgálatát sikerrel végezhetjük el, ha ehhez az időponthoz kötjük magunkat. Sokkal inkább gondolom úgy, hogy hazai viszonylatban ez 1867.

Ami Nyugat-Európában természetesnek tekinthető (a távolabbi múlt vizsgálatába ágyazódó pártelmélet), az Magyarországon még korántsem az. Sok ok miatt – amit itt nem áll módomban részletezni – Magyarországon a pártelméletnek nem alakult ki eddig egy a történeti anyagot is mozgató standard mainstreamje, s még kevésbé bontakozik ki az egyébként már örvendően szaporodó munkákból valamiféle paradigmatiság ajánlat. A teljesség igénye nélkül

megemlítem, hogy az elmúlt években fontos munkák jelentek meg a dualizmus *hatalompolitikai* szisztémájáról (lásd: Czieger, 1998; Czieger, 2001; Kozári, 2005), a magyar történelem *pártpolitikai* viszonyairól (Szabó–Boros szerk., 1999; Földes–Hubai szerk., 1999; Vonyó, 2002), a *parlament és a parlamentaritizmus* kérdéseiről (Pesti, 2002; Ilonszky–Kurtán, 1999), illetve a pártmozgások hátterét is képező *eszme- és gondolkodástörténeti* hagyományokról (Schlett, 2006; Szűcs Zoltán Gábor, 2009; Kecskeméti, 2008; Takáts, 2007; Dobszay, 2008). Ezek a munkák reményekre jogosítanak, ugyanakkor egyelőre még nem beszélhetünk markáns pártfejlődés-elmületről, illetve a pártok és a pártrendszerek együttes változásait, adaptációját elemző új történetelméleti diszciplína megjelenéséről. (Összefoglalóan lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat. A pártkutatás irányultsága és vizsgálati időhorizontja (1986–2009)

Pártirodalmi kínálat	Szemléleti perspektíva	Vizsgálati témák
Az államszocializmus és örökségének irodalom	Közelmúlt, rövid történeti összehasonlítás	A volt állampárti örökség továbbélése (Gryzmala–Busse, 2006) Egyes diktatúra-típusok elkülönítése és a típusok hatása az átmenet jellegére minőségére. (Bozóki, 1996)
A diktatúrából a demokráciába való átmenet irodaloma	Közelmúlt, jelen. A „Honnan hová?” kérdése	Kelet-közép-európai összehasonlító elemzések (Linz–Stephan, 1986), O’Donell–Schmitter–Whitehead, 1996)
A demokrácia működését vizsgáló irodalom	Jelen, közeljövő, rendszerkérdések, kimutatható és várható tendenciák	A demokrácia szakaszolásának (korai, érett stb.) problematikája (Ágh, 2001) A pártrendszer konszolidációjának kérdése (Tóth, 2001)
A pártfejlődés történeti determinánsaira fókuszáló irodalom	Távolabbi múlt. A prekommunizmus hagyatékának feltérképezése, a pártok, a pártrendszerek és a pártok társadalmi beágyazódása tekintetében	A prekommunista múlt törésvonalainak feléléde (Toole, 2007, Wittenberg, 1997 és 2003) A magyar történelem parlamentarizmusának és pártviszonyainak elemzése (Pesti, 2002)

A továbbiakban egy új történetelméleti megalapozásra teszek kísérletet (a táblázatban ez a 4. rovatot jelenti). Céloom az lesz, hogy felvázoljak egy modellt annak vizsgálatára, hogy hogyan és mi él tovább napjainkban is az 1867 utáni hazai pártfejlődésből. Mielőtt azonban bemutatnám a magyar pártfejlődés „induló” (1867–1944) és részben „adaptált” korszakát, illetve a közöttük lévő komoly hasonlóságokat, szeretnék megfogalmazni öt – a módszertant és a szemléletmódot egyaránt érintő – hipotézist munkám irányát, jellegét és fő célját illetően.

1. *hipotézis: A magyar pártfejlődés vizsgálatában nem feltétlen csak a jelenkor történeti (tranzitológia-, konszolidáció-, koncentráció-) modell, és nem is csak a strukturális-történeti (lásd Lipszet–Rokkan) modell alkalmazható, hanem mellettük létjogosultsága van egy történeti viselkedési elméletnek is, amely annak vizsgálatára koncentrálna, hogy miért cselekszenek különböző korokban nagyjából ugyanúgy a pártok.* A hipotézis mögött az a megfontolás húzódik meg, hogy bizonyos történelmi és társadalmi fejlődést maguknak tudó országokban a pártpolitikában – ideológiáktól és koroktól függetlenül – a pártok szervezeti, szerkezeti és viselkedési értelemben egyaránt zárt pályán mozognak, és a zártság hagyományként rögzülve, korokon átívelve, államforma- és rendszerváltások után is újraelvenedhet. Hipotézisem az, hogy 1990 után a történelmi múltban hagyományként legerősebben kondicionálódott szerkezeti és mentális elemek jelentek meg, egyúttal új pályára terelvén a hazai pártpolitika szereplőit.

2. *hipotézis: A magyar pártfejlődést megalapozó, folyamatosan jelen lévő állandó hagyományréteg a közjogosság, amely standard intézményes pozíciókat alakít ki.* A közjogosság azonban nem csak meghatározott pártpolitikai szerepekbe kényszeríti a kormány- és az ellenzéki pártokat, de a szerepek elkülönülése meg is akadályozza őket abban, hogy valamennyien egyaránt elsajátíthassák a pártpolitikai pluralizmushoz nélkülözhetetlen sokoldalú szerepskálát. A közjogosság „válságmenedzsereket” és „a válságmenedzserek elleni védekezőket” terem, és e két halmaz között alig lesz átjárás. Az egyes rendszerváltások ezt a hagyományt nem írják felül, ily módon különféle „közjogi” rendszerek mindig ugyanazt a kormány–ellenzék elrendeződést produkálják, s ez alól nem kivétel a rendszerváltást követő korszak sem.

3. *hipotézis: A szerepek elkülönülése korlátozott intézményesedést produkál, s a legnagyobb veszteség a pártrendszer kialakulásában mutatható ki. A parlamentáris keretek között folyó pártverseny még nem az intézményesülés teljessége, ha azt nem övezi a pártrendszer világos kereteinek kijelölése.* Feltételezésem szerint a pártok versenye csak akkor hoz létre stabil viszonyokat és az innováció minimumát, ha a pártrendszer keretei kialakulnak és a felek együttesen működtetik a pártrendszert. A pártrendszer fogalmát legújabban Bardi és Mair írták le, akik természetes módon különbséget tesznek egy bizonyos mennyiségű, egymás mellett létező párt és ezek gazdag interakciójára épülő pártrendszer között. (Bardi–Mair, 2009: 151.) Ha a pártok lényegében külön politikai térben mozognak, s kizárólag csak saját üzeneteik célbajuttatásával vannak elfoglalva, akkor fenntartják és stabilizálják ugyan a pártok külön világát, de nem tudják stabilizálni (mert hiszen ehhez nincs megfelelő kommunikáció és egyetértés közöttük) a pártrendszer egészét. Bardi és Mair nyomán ezt a hiányosságot az 1990 utáni kelet-közép-európai pártszféra egyik legnagyobb hiányosságaként említhetjük.

4. *hipotézis: A közjogi szisztémákból fakadó intézményes szerep-elkülönülés, illetve az ehhez kapcsolódó magatartásforma-béli hagyomány rendkívüli módon megnehezíti a pártpolitikai szféra innovációját. Ilyen innováció sem 1867 és 1918, sem 1919*

és 1944, sem pedig 1990 és 2009 között nem következett be. A nyugat-európai klaszszikus hagyományban – két kiragadott példát említve – az innováció fontos paramétere a pártok számbéli kínálatának bővülése, például a nagy pártok mellett kisebbek megjelenése, az olykori szerepcserre és a nagy párttá válás (A pártkínálat bővüléséről lásd: Blue, 1973; Gillespie, 1993; Lisa Andersen, 2005), illetve a pártkormányzás jellegében bekövetkező változás, azaz a legkülönbözőbb kormányzási képletek megjelenése a többségi, klasszikus mellett. (Kristi Andersen, 1979; Müller–Strom eds., 2000; Timmermans, 2003; Laver–Schofield, 1998). Ilyen innovációt sem a távoli történelmi múltban, sem napjainkban nem tapasztalhatunk Magyarországon: a pártarénába szinte lehetetlen betörni új pártnak, s a kormányzási alternatívák száma is nagyon korlátozott.

5. *hipotézis: 1990-et követően a pártverseny jellemző képlete fokozatosan alakult ki. Az első parlamenti ciklusra inkább a diszkontinuitás volt a jellemző (ami természetesen a Kádár-rendszertől való elhatárolódást jelentette), a második ciklustól kezdve azonban megjelentek a magyar történelmi múltban kialakított történelmi struktúrákkal és magatartásmódokkal való kompatibilitás elemei.* Mindez távolról sem azt jelenti, hogy az egyik vagy a másik szereplő önmagában testesítette volna meg a történelmi mintázatokat, hanem a szereplők közösen. Nem tartom tehát igazolhatónak azokat a még tudósok szájából is elhangzó kijelentéseket, miszerint például a Fidesz az 1930-as éveknek megfelelő szervezettel és ideológiával rendelkezik, míg fő riválisa az MSZP – úgymond – progresszív párt, amely a modernizációt és a haladást képviseli. Elméletem és modellem lényege éppen az, hogy ez a két párt egy történetileg, a hagyomány által meghatározott politikai kultúra terméke, ezért nem helyes ilyen szempontból külön-külön venni őket.

A hipotézisekkel igyekeztem előkészíteni a történeti-elméleti elemzést, amely tehát – ismétlem – nem a Lipset–Rokkan elméletre, hanem (ennek némileg ellentmondva) a társadalmi szerkezet „elmosódottságára” építve tekinti meghatározónak a közjogi szerkezetet, a kormánypárti menedzserizmust (és annak társlemeit), az ellenzéki mikropolitikai fixáltságot (és társlemeit), valamint az innovációs és adaptációs elemek hiányát.

A MAGYAR PÁRTFEJLŐDÉS STANDARD DETERMINÁNSAI 1867 UTÁN

Történeti, elméleti magyarázó modellem lényege, hogy 1867-től kezdődően a magyar pártpolitikai aréna fő konstituáló tényezői: a szereplők magatartását a determináló közjogi szerkezet, a kormánypárt magatartását uraló kormányzati egypártrendszer, az ellenzék magatartását meghatározó „nemzetvédelem”, és az egész politikai mezőnyre egyaránt jellemző korlátozott adaptivitás és innováció-hiány. Nézzük az egyes tényezőket sorjában.

A rendszervédő közjogi szerkezet problémája

A közjogi magyar pártok kialakulása az 1867 utáni periódusban kezdődik és – mint majd bizonyítani próbálok – hagyományként rögzül a pártfejlődés során. A pártrendszer körülfonó közjogi szerkezet természetesen a Horthy-, a Rákosi- és a Kádár-érában is létezik, s ez meghatározza a pártok (illetve a Kádár-rendszerben a párt) elrendeződését és önfelfogását. Az 1990-nel kezdődő demokratizálódás és demokrácia is létrehoz egy sajátos – a történelmi trendbe lényegében beleilleszkedő – közjogi struktúrát (itt természetesen az Európai Unió intézményrendszerébe való beilleszkedésre gondolok).

Az archetípus azonban kétségkívül az 1867-ben létrehozott kiegyezéssel közjogi konstrukció, amely évtizedekre meghatározza a pártfejlődést, amikor is egy állami aktust, egy szerződést tesz meg a pártelrendeződés kiindulópontjává. Az „alapszerződés” értelmezése körül azonban kezdettől fogva vita van, ami különválasztja egymástól az *állami* és a *nemzeti* érdekek képviselőit és létrehoz közöttük egy statikus törésvonalat, ami aztán leblokkolja a pártok és a pártrendszer dinamikus fejlődését, illetve az alapvető törésvonal kiegészülését vagy átformálódását. Jellemző módon sikertelen maradt a dualizmus „továbbfejlesztésére”, egy „új dualizmus” létrehozására tett kísérlet (lásd erről: Kalmár, 1909) éppen úgy, mint a közjogi pártokkal szemben a „gazdaságpolitikai” pártok megteremtésének szándéka (Lásd: Szirtes, 1917). Ilyenformán a kormánypártok (az állami érdekre hivatkozva) a kiegyezést fogják majd védeni, az ellenzék pedig (a nemzeti érdekek nevében) azt fogja támadni, ami azt mutatja, hogy a kiegyezéssel pártpolitikai rendszer nem reformálható.

A közjogi rendszer pártpolitikai értelemben vett legfontosabb korlátozó tényezője, hogy eleve beépített *féket* tartalmaz, törvényileg nem lehet *pluralis*, hiszen a verseny nem lehet teljes. Ennek az a magyarázata, hogy a legfontosabb törésvonalon nem a kormánypárt áll szemben a kormányellenzéki, hanem a kormánypárt az alkotmányosan működő, de részben mégiscsak *rendszerellenzéki* párttal. Természetesen demokratikus rendszerekben is vannak (akár a parlamentekben is) rendszerellenzéki pártok, de szerepük nem elsődleges, hanem legtöbbször marginális. A dualizmus sajátos jellegénél fogva a kezdettől fogva jelenlévő rendszerellenzék nem *másodlagos* szereplő, hanem a politika meghatározó tényezője, amelyet csak a közjogi szisztéma változatlan módon való fenntartásának igénye és a szűk választójogi rendszer sajátosságai miatt lehet távol tartani a hatalomtól. Mivel azonban az állami keretek védelme korántsem egyszerű, a kormánypárt energiáinak java része ebben az állagvédelemben merül ki, és a kormánypártból, mint ahogy a rendszer egészéből is hiányozni fog a nyugat-európaihoz hasonló – változásokat gerjesztő – innovativitás. A közjogi rendszer védelme így viselkedési archetípusokat hoz létre: egyfelől harminc éven át (1875–1905) az állami érdek primátusára épülő *hatalmi* politikát, másfelől a vele szemben álló (részben) rendszerellenzéki *nem-*

zetpolitikát. Ezt a mai szemmel hiábavalónak tűnő dichotómiát azonban már csak azért is nagyon komolyan kell vennünk, s nem torzulásnak tartanunk, mint ahogy nagy munkájában Bibó István teszi (Lásd: Bibó, 1984. II.: 569-620.), mert ez a struktúra olyan erős hagyományként rögzül, hogy képes az 1994 utáni pártpolitikába is beszivárogni, sőt annak meghatározó mintázatává válni.

A kormánypárti menedzserizmus, mint archetípus

A dualizmus korszakában a kormánypárt *állandó*, igaz belső viszonyait tekintve sohasem kellőképpen stabil tényező. Ahogyan a Horthy-rendszerben sem. Mind a két korszak kormánypártjai nagyok, töredezetek és belső platformokból állnak. De ezzel együtt is szervezetenként legyőzhetetlenek. Végigtekintve a két korszak választási eredményein, nem a kormánypártok győzelme, csak annak mértéke lehetett kérdéses. Egyelőre idézzük fel a két háború közötti hazai pártszociológia egyik ismert alakjának, Rudai Rezsőnek a megállapítását, aki a hazai parlamenti „egypártrendszer” kialakulásának logikáját indokolva írja: „a parlamentarizmus egypártrendszerének jelentőségét a parlamenti pártok számának folyamatos növekedése és a politikai ideológiáknak egyre inkább szétágazó sokfélesége tette szükségessé”. (Rudai, 1936: 22.) Kétségtelen, hogy (választási küszöb híján) az 1945 előtti magyar parlamentekben olykor 8-10 párt is helyet foglal, ám a parlamenti *sokpártrendszer* önmagában nem indokolja a kormányzati *egypártrendszert*. Hiszen a kormánypárt éppenséggel választhatta volna a koalíciós kormányzási metódust is – ahogyan például Nyugat-Európa számos országában e felé az opció felé mozdultak el a szétaprózódás csökkentésére. A magyar kormánypártok azonban nem lépnek ennek a kormányzási innovációnak az útjára, s ha a két háború között kísérletet is tesznek koalíciós kormányzásra, a szélesebb közvélemény előtt a „kiskoalíciós” kormányzás valójában egypárti kormányzásnak minősül. Másutt, mégpedig három körülményben kell keresnünk tehát az egypártrendszer indokát.

A/ Rendszermenedzseri pártattitúd. Ez kijelöli a kormánypárt számára a legoptimálisabb és leghatékonyabb működésmódot. Az optimum keresése hozza létre a kormányzó mamutpártot, amely kifelé hermetikusan egységes, befelé sokféleképpen tagolt. Mivel az optimális kormányzáshoz a parlamenti váltógazdaság *hiánya* is hozzátartozik, a fejlődési dinamikát a kormányzópárt belső konglomerátum-jellegéből fakadó időnkénti erőátrendeződés (miniszterelnök-váltás) és a belső alkumechanizmusok rendje biztosítja. Előfordul, hogy ez a belső önmegújítási mechanizmus felmondja a szolgálatot, ilyenkor két út áll a kormánypárt rendelkezésére: az ellenzék *személyi* illetve *intézményes* (pártkénti) beolvasztása. Az előbbire példák sorát lehet mondani az 1870-es–80-as évekből (számos neves ellenzéki politikus lépett be ekkor a kormánypártba), az utóbbira az Apponyi Albert vezette Nemzeti Párt 1899-es beolva-

dását említhetjük a kormányzó Szabadelvű Pártba (a beolvadás történetéről lásd: Apponyi, 1922: 248-252.)

B/ Makrogazdaság- és pénzpolitika-fixált kormányzásfelfogás. Közismert, hogy Magyarországra a dualizmus első éveitől kezdve súlyos pénzügyi terhek hátráltak, többek között a korábbi korszakból megörökölt államadósság okán. Az 1867 utáni első egypárti kormányok bele is buktak ebbe az örökségbe; ez adja a magyarozatát a kormánypárt és a vezető ellenzéki párt között 1872-ben meginduló tárgyalásoknak. (Lásd erről: Oláh, 1908). A tárgyalások végeredménye azután 1875-től nem egy kétpárti koalíció, hanem a kormánypárt és az ellenzék *összeolvadása* lesz, azzal az ideológiával, hogy a jövőben a makrogazdasági, pénzügyi egyensúlyteremtésnek és deficitcsökkentésnek csak egy „koncentrált” kormánypárt adhatja a bázisát.

C/ Az egyedülvalóság percepciója. Az „örök” kormányzati egypártrendszer kiépítését és fennmaradását biztosító harmadik tényező a kormányoldal *egyedülvalóság-percepciója*, amit az uralkodóval való együttműködése alapoz meg. Bár tény, hogy az időben előrehaladva a Habsburg császár és magyar király számára a kormánypárt egyre terhesebb, annak még sincs kormányzati alternatívája. A kormánypárti érvelésben ebből a monopolhelyzetből kiindulva előkelő helyet foglal el az ellenzék kormányképtelenség nyilvánítása, amit a kormányoldal szemében az bizonyít, hogy bár nemzeti retorikát alkalmaz, de az állami érdekeket nem ismeri fel. S mivel az ellenzéknek legfeljebb jelszavai vannak, de nincs kormányképes programja, a kormánypárt valójában „örök” mandátummal rendelkezik.

Az ellenzéki „nemzetvédelem”, mint kvázi rendszerellenzékiiség

A dualizmus közjogi szisztémájában nem jön létre a demokratikus pluralizmus alapfeltételét jelentő kormányellenzék. Ez az állítás kiegészítendő azzal, hogy bár hosszú időn át van *mérsékelt* (a dualizmus korszakában Habsburgbarátnak számító) ellenzék is, a nemzeti érzelmű közhangulat miatt a választásokon nincs esélye kormányellenzékként győzelmet aratni. Ezért a dualizmus második felére a mérsékelt ellenzék is radikalizálódik, s Nemzeti Párttá alakulva a már addig is radikálisan rendszerellenzéki Függetlenségi Párt társ-pártjává válik. Ám még így együtt is csak egyszer, 1906-ban tudnak kormányra kerülni, s „nemzeti koalíció” néven megalakítani a modern magyar párttörténelem egyetlen tényleges koalíciós kormányát.

Az ellenzéki frakciók mindhárom fent leírt kormánypárti identitáselemet elutasítják: a közjogi szisztéma védelme nevében történő „menedzseri” gyakorlatot, a makrogazdasági, pénzügyi logikát és a kormánypárti egyedülvalóság-önképet, miközben ezek helyébe a nemzeti érdekképviseletet; a mikrotársadalom védelmét; és a morális alapokon nyugvó politikát állítják.

A/ Nemzeti érdekképviselet. A dualizmus korszakának elejétől kelteződik az „állampárti menedzszerizmus” ellenzéki bírálata (maga az állampárt kifejezés is ekkor bukkan fel, de igazán a Horthy-korszakban válik közkeletűvé). A kormányképtelen ellenzéki pártok a közjogi állagvédelmet, az állami centralizációt, a bürokratikus kinevezési elvet, az állam- és a közigazgatás államosítását bírálják a nemzeti függetlenség és a szabadság nevében. Mivel az ellenzék szerint a kormánypárt nem *szabadelvű* politikát folytat (például azzal, hogy államosítja a közigazgatást), az ellenzék a kormányzati hatalomkoncentrációnak ezt a formáját a nemzeti érdekekkel és értékekkel ellentétesnek festi le. Némi- leg hasonló lesz a helyzet a két háború között, amikor ugyan a keresztény-nemzeti eszme és érdekképviselet kormányzati rangra emelkedik, de a kormánypárt fő feladata az 1919-ben létrejött szerkezet fenntartása és az ellenzék hatalomtól való távoltartása lesz. Láttuk, hogy a korszak szociológusa – a sokpártiság féken tartására – szükségszerűségnek látja a parlamenti egypárt-rendszert.

B/ Mikropolitikára fixáltság. A dualizmus ellenzéke bírálja a kormánypárt (általa egyoldalúnak tartott) makrogazdasági irányultságát és pénzpolitikai politikafelfogását. 1875-ben, a pártfúzió idején ugyan sikerül az addigi kormány- és ellenzéki párt egységét megteremteni, s a pénzügyi helyzet súlyosságára hivatkozva alakul újjá a pártrendszer. Ám ezt követően a már korábban említett állami–nemzeti törésvonal ismét megerősödik, s a fúzióból kimaradó ellenzék ellenzi a pragmatikus válságkezelést, és a „nemzet” érdekeire tekintettel lévő gazdaságpolitikát szorgalmaz. Hasonlóan kiéleződik a kormánypártok és az ellenzéki pártok viszonya az 1920-as évek második felében, amikor is Bethlen István kölcsönszerzései után az ellenzéki pártok és a korszak fiatal értelmisége a pénzügyi szanalás árnyoldalaira, a társadalom dezintegrációjára hívja fel a figyelmet. A helyzetet a 20-a–30-as évek fordulójában sok tekintetben emlékeztet az 1880-as évekre, s a két korszak közös eleme a *nyertes–vesztes* törésvonal megerősödése. Ezt a törésvonalat mindkét időszakban a nemzetközi válságok mélyítik el (különösen az 1929–33-as), ám a társadalom jelentős csoportjai a regnáló kormányokat, nem pedig a válságot teszik ezért felelőssé.

C/ Erkölcsei túlfeszítettség. Az ellenzéki pártpolitizálásban a dualizmus idején jelentős szerepet kap a „pragmatikus” kormánypolitika *elvi és erkölcsi alapú* bírálata. Az 1875. évi pártfúzió után az ellenzék folyamatosan a „megállapíthatatlan” kormányzati elveket és az intézkedések erkölcsi fedezetét kéri számon. A pragmatikus, a társadalmi érdekekre tekintettel nem lévő kormánypárttal szemben az ellenzék erkölcsileg kifogásolja a – mai szóval – megszorításokat. A helyzet hosszú évekig erre a szerepsémára épül, azonban van egy pont, amikor az ellenzéki erkölcsi érvelés közvetetten hozzájárul a kormánybuktatáshoz: 1889-ben, az ún. véderő-vitában Apponyi Albert az ellenzéki padosorokból nagy beszédet mond, amelyben bejelenti, hogy Tisza Kálmán miniszterelnököt az

ország *népessége* a továbbiakban nem ismeri el tekintélynek, s bár parlamenti *többsége* révén továbbra is hivatalban maradhat, már nem rendelkezik a kormányfői szerep gyakorlásához szükséges erkölcsi autoritással (Apponyi, 1896. I.: 640-641). Tisza Kálmán egy évvel később – természetesen nem közvetlenül az ellenzéki vezér bírálata miatt – megválik kormányfői posztjától.

A pártaréna korlátozott adaptivitása: sok párt, gyenge pártrendszer

Eddig a pártversenynek a távoli múltban kialakult kereteiről és szerkezeti determinánsairól beszéltünk, amelyek azonban nem predetermináló tényezők. Tévedés volna azt hinni, hogy a hagyományok nem változhatnak meg, s a pártok nem adaptálódhatnak a folyamatosan őket érő kihívásokhoz. De adaptálódás csak akkor következik be, ha az új kihívások elég erősek ahhoz, hogy felülírják a korábbi sémákat. Nagy-Britanniában például ilyen kihívás volt a Labour Party (a Labour hagyományáról és változásairól lásd: Flett, 2000) megjelenése, amely rövid idő alatt felforgatta a váltogazdaságban részt vevő politikai aktorok körét. A kontinentális Európában pedig ilyen kihívás volt, a regnáló koalíciók sorozatos bukása és ezért szükségszerű volt helyettük másokat is kipróbálni. A magyar pártfejlődés azonban nem követte sem az angolszász típusú kétpárti váltogazdálkodás, sem a kontinentális koalíciós kormányzás változó mintáit, éppen ellenkezőleg: állandó maradt, amelynek domináns elemei továbbra is a kormányzati egypártrendszer, az állam- és állagvédő s pragmatikus kormánypárt, a kormányképtelen ellenzék és a pluralizmus hiánya. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna kísérletek a magyar pártok és a pártrendszer adaptációs kapacitásának növelésére. Három példát választok az innovációs korlátozottság alátámasztására: egy nyugatias ideológia természetes integrálásának ügyét; a kétpárti verseny újabb releváns pártokkal való kibővítésének ügyét; és a kormányzás újfajta kombinációinak létrehozását.

A/ A konzervatív értékrend integrálása. A dualizmus szabadelvű rendszerében a konzervativizmusnak nem volt párt(ok)ban történő megjelenése. Ez nem azt jelenti, hogy számos párt programjában ne találunk konzervatív elemeket vagy jó néhány párt vezetői szónoklataikban ne hivatkoztak volna konzervatív értékekre. A korszak kormánypárti és ellenzéki önmeghatározása egyaránt tartózkodik a konzervativizmus címkéjétől. Az 1867 utáni pártok között nem véletlenül nem alakult konzervatív párt. Az „idegenbarát” konzervatív ideológia ugyanis lejáratódott 1848 előtt, s a kiegyezés korának – a liberális kormánypártokkal szemben álló – nemzeti ellenzéke ezt az önmeghatározást nem vállalhatta fel. Apponyi Albert, a korszak vezető konzervatív politikusa emlékirataiban részletesen leírja, politikai ambíciói között miért nem szerepelhetett egy echte konzervatív párt megalakítása, s miért kellett – Habsburg-barát attitűddel – mégis Nemzeti Pártot alapítania. (Apponyi, 1922:64.) Az 1867 utáni

korszak „konzervativizmus-ellenessége” még nem lenne ok e hagyomány folytatódására, mégis így lesz: a Horthy-korszak is ellenáll a konzervativizmusnak, s helyette *keresztény-nemzeti pártokat* hoznak létre. (Vö. Csizmadia, 2009.)

B/ Tömegpárt-alapítási kísérletek. Nagy-Britanniában a 20. század elején megjelenik a Munkáspárt és ennek nyomán alapjaiban átalakul a pártszerkezet. Magyarországon is alakulnak új pártok, mégpedig kétféleképp: a parlamenten belül a régiekből való kiválással; illetve a parlamenten kívül, mint például a Szociáldemokrata Párt. Az előbbieket csak akkor juthatnak mérvadó szerephez, ha a kormánypártba integrálódnak; ellenzékben az új pártok elsúlytalanodnak. A Szociáldemokrata Párt hozzájuk képest egy újszerű innovációs forrással bír: van *tömegbázisa*. Nem véletlen, hogy már a dualizmus korszakának végére is a szociáldemokrata tömegpárt lesz az, amely mintát jelent például a nagyobb tömegbefolyásra törő hazai keresztény pártok számára. Prohászka Ottokár híres könyve, a *Kulúra és terror* számba veszi a baloldaltól eltanulható tényezők körét és – természetesen nem egyetértve a baloldal ideológiájával – egy *jobboldali* tömegpárt létrehozására tesz ajánlatot (Prohászka, 1918.). A jobboldali tömegpárt azonban jóval később, Gömbös Gyula kormányfői működése idején teremődik meg. Valójában azonban nem új pártalapításról, hanem a Bethlen Istvántól megörökölt párt megújításáról, a bethleni elitpárt tömegmozgósításra való alkalmassá tételéről van szó. Kérdés persze, hogy létrejöttében mi a fontosabb: a hagyományos jobboldaltól, vagy a tömegmozgalomként már létező baloldaltól való elhatárolódás, mindenesetre itt már egy új innovációs elemmel, hivatkozással állunk szemben: a *nép* lesz a fő társadalmi bázis, s a gömbösi tömegpárt már nem is a dualizmusból megörökölt nemzetfogalmat használja, hanem az újonnan egyre elterjedtebb népfogalmat. Gömbös felülről akarja létrehozni azt, ami Nyugat-Európában alulról történik, s ez a szándék korlátját is jelenti. A magyar társadalomból autonóm módon nem érkeztek igénybejelentések a pártrendszer átalakítására, illetve azok az igénybejelentések, amelyekre hivatkozva a kormánypárt átszervezte önmagát, teljesen szembefordította vele a „hagyományos” pártokat. (A korszak pártosodásáról lásd: Csizmadia, 2001: 42-48.)

C/ Koalícióképzés. A nyugat-európai hagyomány változása nagyon erőteljes a kormányzás szférájában. Leszámítva a weimari köztársaságban tapasztalható koalíciós dezintegrálódást, más országokban a századelőtől kezdve kormányzás szintjén sikeres adaptáció történik. Így például Hollandiában, ahol a társadalmi szegmentáció kiéleződése miatt 1917 után intézményesítik a kormányzati szintű konszenzus eszközeként a nagykoalíciós kormányzást (Enyedi, 1993.; Andeweg, 2000.) Magyarországon a két háború között is csak szerény elmozdulás tapasztalható a koalícióképzési variánsok kipróbálása tekintetében: a nagy kormányzó pártok mellett megjelennek a kis *satellit pártok*, amelyek a konglomerátumpárt lojális kormányzati partnerei. Ilyen párt volt a két háború között például a Keresztény Gazdasági Párt. A koalíciós kormányzás

innovációs kapacitásának lényege azonban nem is a kormányzásba bevont pártok növekvő száma, hanem a kormányzás minőségének javulása és a verseny civilizációs szintjének emelkedése. A nagykoalíciók Hollandiában megtanították a korábbi riválisokat, hogyan kell önmérsékletet tanúsítaniuk egymással szemben és ez a mindennapossá váló tapasztalat fokozatosan intézményesítette a kooperatív pártversenyt. Magyarországon azonban a kormányzati szereplők számának némi bővülése nem hatott a kormányzás és a verseny minőségére, és általában egyáltalán nem volt képes a kormány–ellenzéki konfliktusok civilizálására, egy kooperatív pártpolitikai szféra kialakítására. A minőségjavításnak viszont így is létrejöttek az *informális* kerülőútvonalai, amelyeken közlekedve a formálisan verseny- és kormányképtelen pártok és politikusaik mégis befolyást szerezhettek a pártpolitika háttérját jelentő *szellemi, közéleti* szférában. (Átfogóbban a politika formális és informális dimenziójáról: Csizmadia, 2003: 261–280.) Mindez természetesen korántsem egyforma mértékben érintette az összes „versenyképtelen” pártot: a szélsőjobboldal például sohasem ért el tekintélyt a szellemi szférában, noha választói közönsége révén 1939-ben nagyszámban képviseltethette magát a parlamentben. Tipikusan ilyen „szellemi” pártként működött például a két háború közötti liberális pártmozgalom és annak legjelentősebb személyisége, Rassay Károly. (Lásd: L. Nagy, 2007.)

A MAI MAGYAR PÁRTOK FEJLŐDÉSI ÚTJA A DISZKONTINUITÁSTÓL A FOLYTONOSSÁGIG

A magyar pártok történeti alaptulajdonságainak számbavétele után elérkezünk annak az állításnak a bizonyításához, hogy az 1990 utáni periódusban a fent leírt karakterjegyek még a közvetlen múltnál, az államszocializmusnál is erősebb hatást gyakorolva jelennek meg. Állításom nem pusztán annyi lesz, hogy a történelmi múltba való hivatkozás általában megjelenik majd az 1990 utáni pártpolitikában, hanem az, hogy az intézményes elrendeződésben (vezető kormány- és ellenzéki párt megjelenése), a pártok karakterében (menedzserizmus és anti-menedzserizmus), illetve a két oldal közötti kapcsolatokban (a pártrendszer korlátozott kialakulása) tükröződnek a történelmi pártfejlődés hagyományai. De nem azonnal, hanem nagyjából a második választási ciklustól kezdődően.

A posztkommunista pártverseny korai természete (1990–1994)

Mint már jeleztem: az 1990–94 közötti ciklust a pártok versenye szempontjából átmenetinek tekintem, mert korántsem mutatja azokat a karakterisztikus jegyeket, mint a későbbi ciklusok. Három indokot említenék álláspontom vé-

delmében. 1. Az 1990-ben létrejövő pártrendszer pártjai kiforratlanok, programjaik kezdetlegesek, szituatívák és túlságosan is magukon viselik az előző rendszer által rájuk kényszerített kompromisszumokat. 2. A pártok programjaiból erősen hiányzik a *gazdasági* dimenzió, praktikusán: a tulajdonosi–munkavállalói törésvonal, s Herbert Kitschelt emiatt mondja azt, hogy Kelet-Közép-Európa újonnan létrejövő pártjai teljesen más alapokon állnak, mint nyugat-európai társaik. (Kitschelt, 1991). 3. Az átmenet felértékeli a *kormányzati stabilitást*, s ennek jegyében köttetik meg 1990 tavaszán a vezető kormánypárt és a vezető ellenzéki párt között az ún. paktum, amelynek fő célja a konszolidált átmenet feltételeinek biztosítása. 4. Az átmenetet döntően még nem egy professzionális politikusi, hanem egy *értelmiségi* réteg vezérli, amelynek különböző csoportjai között vannak ugyan markáns konfliktusok, ám ezeknek a konfliktusoknak még alakul ki az igazi pártpolitikai tartalma. A programatikusan kiforratlanság, a gazdasági aspektusok elhanyagolása, a konszenzuskeresés és az értelmiségi elit felülreprezentáltsága miatt mondhatjuk azt, hogy az 1990-ben létrejövő pártaréna még kezdetleges, és benne még nem folyik – a történelmi mintákat is reaktiváló – pártverseny.

Ehhez képest teljesen másfajta módon vélekedik az első ciklusról Körösi András, aki már 1993-ban felteszi azt a kérdést, hogy Magyarországon a két klasszikus demokráciatípus (többségi és konszenzusos) közül vajon melyik honosodott meg. A szerző úgy látja, hogy bár az *intézményrendszer* szintjén túlsúlyban vannak a konszenzus elemei, amiatt, hogy az *elitmagatartásban* nem érvényesül a kooperáció, a kialakuló magyar demokratikus modell mégsem nevezhető konszenzuálisnak. „Kompetitív elitviselkedés mellett – mondja a szerző – a hatalommegosztást intézményesítő alkotmányos és politikai szerkezet nem teremt konszenzust, hanem cselekvőképtelen kormányzat és politikai polarizáció kialakulását segíti. Konszenzusorientált politika, megegyezésem demokrácia helyett *megosztott köztársaság* jön létre”. (Körösi, 1993: 17.) Mindehhez hozzáteszi még, hogy a megosztottságnak gátat szab a „szavazók mérsékeltisége”, az, hogy a kompetitív politikai stratégiákhoz nem társul egy „mobilizációs stratégia” is. S végül kijelenti: A politikai vezetés gyengesége, a *végrehajtó hatalom ineffektivitása* (kiemelés Körösiénél) megnövelheti a populista, autoriter kormányzás iránti igényt, miként a két világháború között történt Közép- és Kelet-Európában”. (Uo.)

Ezekkel a felvetésekkel azért adódhat két probléma. Egyrészt túlzónak és egyoldalúnak tűnik a viselkedésszerű kompetitivitást a rendszerváltás kezdetéhez kötni. Az ugyan tény, hogy a vezető ellenzéki párt már 1990 őszén felmondja a paktumot, ám a paktum írott szerződés és a kétharmados törvények a magyar jogrendszerben továbbra is megmaradnak, mint ahogy még számos konszenzuális elem, köztük a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye is. Másrészt Körösi utal ugyan a múlt örökségére, s a hazai hagyományt ebben a vonatkozásban össze is hasonlítja a nyugat-európai konszenzusos de-

mokráciákkal, de nem beszél a *magyar pártok* hagyományáról, nem kérdez rá arra, hogy az 1990-es évek elején lejátszódó folyamatoknak vannak-e előzményei, illetve arra, hogy az általa gyengén szegmentáltnak vélt társadalom fölött a magyar történelem korábbi szakaszaiban milyen típusú pártok szerveződtek, s ezek, valamint az 1990-es évekbeli pártosodás között lehetnek-e átfedések. Nyilván azért nem beszél ezekről a tradíciókról, mert szerinte az összehasonlítás bázisa a kortárs demokráciák vizsgálata, ám vele ellentétben én úgy látom: a pártfejlődés történelmi trendjeivel való összehasonlításból olyan belátások is nyerhetők, amelyek kész demokráciamodellek vizsgálatából nem.

Egy ilyen történelmi összehasonlítás rögvest azt mondhatja velünk, hogy az 1990–94 közötti pártfejlődési szakasz nagyjából megfelel annak, amit a magyar pártok 1867–75, illetve 1919–21 között produkáltak. Mindkét esetben rendszerváltás után vagyunk, de a végleges pártszerkezet korántsem kristályosodott még ki. 1990 után, bár valóban kialakult a pártelitek közötti kompetíció, mégis hiányzott a kompetitivitáshoz nélkülözhetetlen *konglomerátumpárt*. A rendszerváltást követő első parlamenti ciklus vezető kormánypártja, az MDF valójában azért bukott meg, mert nem tudott „beleállni” a magyar történelmi pártfejlődés „konglomerumpárti” hagyományába.

Történelmi „utódpártok”: Az MSZP és a Fidesz 1994 után

1994-ben óriási átrendeződés kezdődik, aminek értelmezésére korábban egy ún. *változáseleméleti* gondolkodási keretrendszert ajánlottam (Lásd: Csizmadia, 2007: 164-174.) Most – ezt nem revideálva, de más oldalról kiegészítve – egy történelmi perspektívából próbálok ránézni a mai magyar pártokra. Azt igyekszem megvilágítani, hogy markánsan 1994-től alakul ki két pártpolitikai blokk, amelyek közül az egyik (MSZP-SZDSZ) elsősorban az 1867 és 1919 utáni kormánypártok menedzseri, makroegyensúly-teremtő politikáját fogja folytatni, míg a másik (Fidesz) ugyancsak a történelemből jól ismert „nemzetvédelem-mikropolitika–moralitás” hármasságra építi politikáját. Az 1994 utáni kormánypártiság, illetve ellenzékiiség jellemzése után a fejezet a pártok innovatív kapacitásának elemzésével zárul majd.

A/ MSZP és SZDSZ: menedzserizmus és makrogazdasági válságkezelés. 1994 után az MSZP önmagában is nagy, az SZDSZ-szel együtt pedig 72%-os többséggel került a parlamentbe és alakíthatott kormányt. Sokak szerint az SZDSZ-re (mint potyautas pártra) a többségi kormányzás szempontjából nem lett volna szükség (Körösényi, 1995.), ami elvben teljesen igaz, ha a magyar pártosodásra a nyugat-európai kritériumokat alkalmazzuk. Csakhogy a második ciklustól kezdődően a pártosodásban a távolabbi múlt által generált minták kelnek életre, s ezek közül is az első mindjárt a *nagyméretű* kormánypárt is-

mérve. Bár az MSZP önmagában is nagy párttá vált, de utódpárti jellege és belső megosztottsága miatt szükség volt egy olyan pártra, amely kiegészíti és az állammenedzselő-válságkezelői pozícióban hitelesíti. Minderre azért is szükség volt, mert az MSZP elődpártja, az MSZMP maga is rendszermenedzser-párt volt, amely hasonlóan működött, mint a fentebb bemutatott nagy méretű elődpártok, ám közel volt még az az idő, amikor az MSZMP, mint a rendszerváltás idején bukott párt élt a közönség tudatában. 1990 után a korai demokrácia első kormánya sem szerkezeti, sem felfogásbeli okokból nem a közvetlenül megörökölt „menedzselést” választotta, ám alternatív ajánlata igazán nem volt, s ez sietette egy olyan párt megjelenését, amely képesnek látszik az Antal- illetve a Boross-kormányok által elhanyagolt gazdasági válságkezelésre.

Az MDF-kormány tulajdonképp olyan szerepet játszott, mint az 1867 utáni első kormánypárt, amely képtelen volt kezelni a felhalmozódó gazdasági és társadalmi problémákat. Az analógia a következő: 1875-ben a korábbi ellenzék fuzionál a korábbi kormánnyal, létrehozván az új, *válságkezelésre* szövetkező konglomerátumpárt prototípusát, a Szabadelvű Pártot. 1994-ben, az MDF bukása idején a helyzet hasonló, s bár az SZDSZ nem fuzionál az MSZP-vel, de belép a kormányba, ugyanazokat a követelményeket (deficitcsökkentés, válságkezelés, reform és rendszermenedzselés) tartván szem előtt, mint amelyeket történelmi elődei is. Nem az a lényeges, hogy erről a történelmi analógiáról 1994-ben tudott-e bárki is (valószínűsíthetően nem), hanem az, hogy a két korszakban nagyon hasonlóan jelentkezett egy szerkezeti kényszer. S mivel a kényszer azonnali és gyors beavatkozást kívánt, létrejött az ezt leghatékonyabban menedzselni tudó pártformáció.

A dualizmus korai kormánypártja, a Deák Párt egyértelműen a rendszer védelmére és a gazdaság menedzselésére szerveződött, de kiterjedt méretei folytán önmagában is kockázati tényező volt e feladatok célirányos végrehajtásában. Szüksége volt tehát egy mérvadó, segítő pártra, amely méretileg kisebb, viszont az „ország megmentésére” irányuló elszántsága eléggé nagy. A Balközép Párt (1872 és 1875 között) ilyen pártként aposztrofálta magát, s szerepe a későbbiekben az is lett, hogy jelentős szellemi kapacitása hozzáadott értékével kiteljesítse a kormánypárt gyenge hatásfokú rendszermenedzselő kapacitását. 1994-ben az MSZP önmagában – integráló ideológia híján – nem képes a rendszer-menedzselésre, ezért mellé lép egy másik párt, amely a reformelkötelezettséget és a szakértelmet vitte a kormányzásba. A pragmatikus, de nem reformelvű MSZP koalíciós társa tehát az ideológiai elkötelezettséget a reformelkötelezettség mögé soroló SZDSZ lesz, amelynek identitásában azonban a későbbiekben is hadakozik egymással a liberális ideológia és a reformpragmatizmus. 2009-ből visszatekintve ezt az ambivalenciát jelölhetjük meg az SZDSZ népszerűségvesztésének fő okaként.

Akármennyire is rajzol ki történelmi mintázatot az MSZP és az SZDSZ koalíciókötése, a választók kezdettől fogva mérsékelt lelkesedéssel fogadták. Az 1994-ben még 18%-os szavazói támogatással rendelkező párt 1994 és 1998 között szavazói 10%-át veszíti el, amire akkor egy korábbi SZDSZ-tag és ideológus, Tellér Gyula a következő magyarázatot adja: „Nem lehet a saját választói bázist elhagyva erőteljesen balra húzni, ugyanakkor nagy pártnak maradni vagy ilyesmire törekedni. Ha ugyanis feladunk egy pozíciót, a saját választóbázisra azonnal rátelepedik a strukturálisan velünk azonos helyet elfoglaló Fidesz... az erőteljes balra tartás tehát a legbiztosabb módszer, hogy az SZDSZ törpe párttá legyen” (Tellér, 1996: 63). A kérdés azonban vélhetően már 1994-ben is az, hogy ha az SZDSZ nem támogatja meg az MSZP-t, akkor egyáltalán milyen működőképes kormány alakítható. A sikeres rendszermenedzselés és a makrogazdasági válságkezelés mellett tehát a működőképesség fenntartásának igénye a harmadik tényező, ami az SZDSZ kormánykoalícióba lépését motiválja.

B/ Nemzeti és mikroszféra-fixált ellenzékiesség: a Fidesz. Az állammenedzselő, deficitcsökkentő kormánypolitikával szemben a Fidesz 1994 után ellenzékbe vonul, noha a pártnak – hasonlóképpen az SZDSZ-hez – komoly döntési dilemmái vannak. 1988-ban, amikor a Fidesz megalakult, értelemszerűen az állampárttal szemben határozta meg magát, ám identitásának volt még egy másik fontos eleme is: nem csatlakozott egészében egyik vagy másik értelmiségi szubkultúrához (népi és urbánus) sem. A liberális pártként megalakuló SZDSZ-hez ugyan kezdettől szorosabb szálakon kötődött, de a Fidesz korai pártprogramjai jelzik, hogy a párt a *nemzeti* liberalizmus ideológiai talapzatán állva a SZDSZ által képviselt liberális felfogást sem osztja teljes egészében. 1988 és 1994 között a Fidesz még amolyan „szubkulturális protopárt” volt, amely önmagát a „belgák pártjának”, vagy „harmadikutas” pártnak is nevezte. Mindenesetre olyan párt, amelynek nincs még kialakult profilja, inkább egyensúlyozni próbál a „két nagy”, az MDF és az SZDSZ között. Ezt az egyensúlyozást sokan elvtelen pragmatizmusnak, sőt a populizmus korai megnyilvánulásának tekintették (lásd: Tamás Gáspár Miklós, 1992), nézetem szerint tévesen. Hiszen a szubkulturális jelleg, a „belgaság” legfontosabb háttérét a politikai erőter *háromosztatúságára* vonatkozó fideszes értelmezés adta, s e szerint a Fidesz nem akart sem az MDF, sem pedig az MSZP–SZDSZ által meghatározott osztathoz sem tartozni. (Lásd Tellér, id. mű.)

1994-től ezen az önmeghatározáson már csak azért is változtatni kellett, mert a szavazatmaximalizálás 1993-as trendje (a párt ekkor közel 40%-os népszerűségi mutatón állt) átmenetinek bizonyult és 1994-ben jócskán 10% alá esett vissza, ami a Fidesz további létét is kockára tette. A gyenge szereplés okait keresve írja Tellér Gyula, hogy 1990 és 1994 között a Fidesz a politikai erőter legabsztraktabb pártja, amely egyáltalán nem kötődik társadalmi csoportokhoz (Tellér, id. mű: 54).

Az absztraktság, a szubkulturális jelleg és a „belgaság” problémáira 1994 után a Fidesz egy hatékony gyógyimódot talál: markáns pólus- és ideológia-váltásba kezd. Szemben a korábban követett felfogásával a továbbiakban már „harcosan” kiáll a pártrendszer polarizálódása és a kétosztatúság mellett, elfoglalván ezzel a kormányzati állagvédelemmel, menedzserizmussal szemben a „nemzeti” ellenzék ugyancsak történetileg kondicionált szerepkörét. A Fidesz 1994-ben betöltött szerepe erősen emlékeztet az 1875 utáni korszak Függetlenségi Pártjának szerepére, amely – a Fideszhez hasonlóan – alkotmányos talajon állva, de rendszer-ellenzékiességgel is kacérkodó attitűdöt honosított meg. Nem véletlen, hogy ekkor kerül a párt szótárába a „kormányváltásnál több, rendszerváltásnál kevesebb” szlogen, s az sem véletlen, hogy a közjogi struktúrát menedzselő, makrogazdaságra fixált kormánypártokkal szemben, a Fidesz ekkortól lesz a mikrotársadalom érdekeinek, „az” embereknek a védelmezője. Ezt a kettősséget – már a Bokros-csomag bevezetésének tanulságait is felhasználva – Csígy Péter máig ható érvényességgel írja le: „Az ellenzéki megnyilatkozások alapvető különbsége a kormányzatiaktól abból fakad, hogy a gazdasági rendszer absztrakt szintje helyett a családok, egyetemisták, oktatási rendszer, önkormányzatok, egészségügy stb. mindennapi életgyakorlatára orientálódnak, s e pozíció racionalitása szerint problematizálják a kormány döntéseit, a társadalom helyzetét”. (Csígy, 1997: 34.)

Ugyancsak 1994 után kezdi a Fidesz – döntően erkölcsi érveket használva fel – bírálni a kormányzati blokk hatalmi politikájában megtestesülő egyedülvalóság-tudatot. Ebben a pártnak már segítségére van a 80-as és 90-es években kialakuló új „botrány-technológia” (Thompson, 2000.), amelyben pontosan rögzítve vannak a politikai rivális diszkreditálásának szempontjai és feltételei. A 90-es évek közepétől kezdi a Fidesz alkalmazni az ún. *hitelességi deficit* fogalmát, ami aztán majd később, Gyurcsány Ferencsel szemben lesz a Fidesz offenzív stratégiájának központi eleme. S érdekes módon a Fidesz nagyon hasonlóan érvel majd Gyurcsány ellenében a 2006-os őszi beszéd után, mint ahogy Apponyi érvel Tisza Kálmánnak szemben 1889-ben.

Ugyanakkor – hasonlóképpen a dualizmus ellenzéki térfeléhez – a Fidesz 1994 és 1998 között nemzeti és polgári fordulatot vesz, amit a 2000-es években kiegészít egy újabb, ezúttal *kereszténydemokrata* jellegű identitásváltás. A mintakövetés azonban ennyiben is teljes: ahogyan a dualizmus idején a Nemzeti és a Függetlenségi Párt, vagy a Horthy-korszak keresztény pártjai, úgy a Fidesz sem lesz per definitionem *konzervatív* párt. Inkább arról beszélhetünk, hogy a magyar történelemben egyébként sem túlságosan népszerű konzervativizmust – angolszász terméként aposztrofálva –, a fogalmat és az ideológiát a Fidesz meghagyja a kisebb ellenzéki pártnak, az MDF-nek, miközben ő maga az *egész nemzeti közösség* önkifejező pártjának (dualizmusból örökölt) szerepébe helyezkedik bele.

Az innovációhiány folytonossága 1994 és 2009 között

Az 1994–2009 közötti pártfejlődés egyértelműen új pályát alakít ki 1990–94-hez képest, ám – a sok változás ellenére – kevés innovációt hoz, s a pártok versenye néhány év alatt mindazokat a jegyeket magára ölti, amelyek a korábbi fejlődés során jöttek létre. (Ahelyett, hogy elmozdulna például egy korszerű, a pártokat, az intézményeket és az állampolgárok új módon összekapcsoló demokratikus, politikai innováció irányába – lásd erről: Smith, 2009.) De miért nem sikerült újfajta innovációs pályára állni? S miért ismétli magát a hazai párt-történelem? Négy válaszunk is lehet erre.

A/ Az innovációs hagyomány ismétlődése. A két fő blokk versenyére alapuló fordulat azért következett be a 90-es évek közepén, mert a pártpolitikai hagyománynak ez volt az egyetlen történelmileg kondicionált és „lehívható” modellje. Nyugat-európai értelemben vett kooperációs pártstratégiák nem álltak rendelkezésre, s azért nem, mert a politikai hagyományban kialakult minták nem használhatók tetszőlegesen. A nyugat-európai párt-innovációs stratégiák *szintén* a történelmi hagyományban formálódtak ki, csakhogy Magyarországon (mint bemutattam) az olykor előforduló fúziók, egyesülések, integrálódások ellenére alig mutatható ki felhasználható innováció.

B/ Menedzserpárti önfenntartás és önblokkolás. A mai pártok és pártrendszer innovációhiánya ezért ugyanabból az okból fakad, mint a korábbiakban: a minden rendszerváltást követően törvényszerűen létrejövő nagy menedzserpártban nagy kormányzási potenciál és egyedülálló pénzügyi erőforrás koncentrálódik, de ez túlságosan is lehatárolja a menedzserpárt megújuló képességét. A rendszerfenntartás és a válságmenedzselés állandó kihívása mellett nincs ideje arra, hogy szervezetenként is karban tartsa magát, ezért a nagyság és az egyedülvalóság valójában hosszabb távon nem csak az adott párt versenyhátránya, hanem az egész pártrendszert fenyegető veszély. Hiszen a pártverseny megújulását blokkolja, hogy a nagy kormányzópárt – bármennyire is felaprózódik olykor – nem tud szétesni, és belőle nem alakulhatnak ki új, kristályosodási ponttá váló „utódpártok”. Ez a probléma a dualizmuskori, a két háború közötti, és a mai kormánypártoknak közös sajátossága és korlátja. Az MSZP – menedzselési szükségszerűségéből fakadó – kormányon maradása azonban sajátos módon az ellenzék változását, innovációját is lelassítja, hiszen a pártverseny kizárólag a konglomerátumpárt (és szövetségese) legyőzéséről, a vagy hatalomban tartásáról szól, s ezáltal elvonja az energiát az ellenzék számára is szükséges változások végrehajtásáról.

C/ Függőségi illeszkedések. Az innovációs potenciált nagymértékben csökkentti, hogy Magyarország pártstruktúrájának fejlődését mindig a külső kerekhez (a Habsburg-birodalomhoz, Németországhoz vagy a Szovjetunióhoz) való igazodás követelményei diktálták. Manapság az újfajta „demokratikus

függőség” (a nemzeti szuverenitás önkéntes korlátozása) ismét csak megkívánja a rendszermenedzselő párt létezését, ám a rendszermenedzselés erősen kikezdte az MSZP és az SZDSZ innovatív potenciálját, s 2008-ban le is választotta az MSZP-ről társutas partnerét. Bajnai Gordon – Gyurcsány Ferenchez képest sikeres – válságkezelése nyilvánvalóan egybevág a külső elvárásokkal, ám ez történelmileg nem egyedi sajátosság, hanem a menedzserpártok létéből fakad: a szanaló pártnak legalább bizonyos időtávra sikert kell produkálnia. Ugyanakkor az átmeneti vagy akár a tartós siker sem feledtetheti, hogy a menedzserpártok szinte teljesen érzéketlenek a *társadalmi* válságok kezelésére és a társadalmi innováció serkentésére.

D/ Társadalmi igénybejelentések. Végül a pártpolitikai innováció fontos eszköze lehet a társadalom különféle csoportjainak igénybejelentése. Az igénybejelentés akár negatív is lehet, mint a már említett holland példában, ahol a konszenzuális kormányzás kialakulását az egyes társadalmi csoportok, pillérek egymással szembeni zártsága, kommunikációképtelensége idézte elő. A társadalmi szegmentáció magas foka megszüllheti az erősen konszenzusorientált kormányzást, ám Magyarországon ilyen jellegű igénybejelentésre nem került sor, sőt ellenkezőleg: a társadalom felől éppen a *többségi* kormányzás megteremtésére érkezik jelzés. E nélkül a Fidesz nem fordult volna el a háromosztatúság elképzelésétől és nem kezdte volna el megvalósítani a kétpárti Magyarország programját. Az innovatív pártpolitikához tehát biztos szavazói tömbökre is szükség van, amelyek időnként fordítani kívánnak a pártpolitikai trendeken és megváltoztatják a hagyományos pártműködési szabályokat. Magyarországon – érdekes módon – ilyen szavazói tömbök ritkán jelennek meg a mérsékelt, s annál gyakrabban a szélsőséges vagy radikális pártok környezetében (lásd például a Jobbik történetét).

Nem találunk tehát túlságosan sok valódi innovatív elemet a távolabbi múlt által produkált induló feltételekhez képest. Egyetlen dolgot azért mégis, s ez a váltógazdálkodás *lerövidült* ciklusa. A dualizmusban az ellenzék harminc év után kerülhetett (mindössze 4 évre) hatalomra, a Horthy-korszakban pedig 25 év alatt egyszer sem. Az 1990 után létrejövő új pártrendszerben az a feltűnő, hogy ebből a szempontból a mintázat más, mint a magyar történelemből vagy az 1945–1990 közötti nyugat-európai történelemből ismert *hosszú ciklusú* váltógazdálkodás. 2006 az első év, amikor sikerül megtörni a rövid ciklusokra épülő váltógazdasági modellt, ám azt egyáltalán nem állíthatjuk, hogy ez a trendváltás a politika és a politikai verseny minőségi javulását eredményezte volna. Különösen aktuális kérdés, hogy a Fidesz várható kormányra kerülése hozhat-e minőségjavulást. Ha abból a történelmi példából indulunk ki, amikor az ellenzék hosszabb várakozás után (1906-ban) kormányra került, akkor nem lehetnek túlzott illúzióink, de az is meggondolásra készíthet, hogy az elmúlt húsz évben sem intézményesült egy olyan innovációs kapacitás, amely

kormányváltások esetén a korábbi kiélezett versenyt kooperatívabb irányba befolyásolná.

KONKLÚZIÓ

A fenti dolgozatban történeti tényanyagot mozgatva és analógiákat ajánlva igyekeztem összefoglalni, miért gondolom, hogy a jelenlegi magyar pártok és a pártrendszer működését vizsgálva érdemes felvetnünk a távoli múlt általi determináció téziséét. A korábban felállított öt hipotézis mentén – az elemzés tanulságaképp – a következő rövid összegző megjegyzéseket tenném:

1. A magyar pártfejlődés más, mint a nyugat-európai – legalább két értelemben. Egyrészt a pártszféra döntően nem elsősorban társadalmi törésvonalakra épül rá, másrészt hiányzik a hazai pártok és a pártrendszer időben egymásra épülő változási dinamikája (az állandó tényezők fenntartása mellett).

2. A közjogi pártok intézményes szerveződmódja 1990 után is történelmi mintákat követ: az MSZP modernizációs vonatkozásban ugyanúgy egyedülinek, rivális nélkülinek érezheti magát, ahogyan annakidején a Szabadelvű és a Keresztény Nemzeti Egység Pártja. A Fidesz 2010-es kormányra kerülése azért is oly nagy kihívás, mert ezt az önértelmezést szelheti keresztbe.

3. Az 1994 utáni magyar demokrácia pártrendszere koncentrálnak tűnik, de valójában pártrendszerként nagy tehertételekkel látja el funkcióját. Ugyanaz a hagyomány érvényesül itt is, mint korábban: gyenge hatásfokú interakciókkal működő pártrendszer nem tud megfelelő kereteket adni a pártok versenyének, illetve nem tud egy innovatív irányt kijelölni a pártfejlődés számára.

4. Egyfelől a közjogi rendszer fenntartása hatalmi oldalról, másfelől a rendszer bizonyos fokú dekomponálása ellenzéki oldalról ma is létezik, s egy meglehetősen merev kétblokk-rendszert intézményesít, amelyben némi átjárás a szereplők között csak a legutóbbi időben indult meg. A blokkszerű megosztottság és annak merev intézményesítése történelmi trendvonalakat követ, s nem rajzolható ki ezt átmetsző intézményes innováció.

5. Sokak szerint a Fidesz által 1994-től megindított erőter-átrendezési kísérlet eltérítette Magyarországot az 1990-ben kijelölt pályájáról, s ezért a Fidesznek nagy felelőssége van a mára kialakult állapotok fenntartásában. Ezt az értelmezést a fenti dolgozat nem osztja, sőt az ellenkezőjét állítja: a mai magyar pártpolitikai aréna jellegzetességeit nem az aktorok jelenbeli lépéseiből, hanem – a jelenbeli lépések által – a történelmi dimenzió érvényesüléséből érthetjük meg. A Fidesz által megtestesített ellenzéki magatartás tökéletesen beleillik a fentebb részletesen leírt történelmi ellenzékiességbe, mint ahogy a mai kormánypártiság is történetileg időtálló hagyományok mentén érvényesül. (lásd a 2. táblázatot)

2. táblázat. A pártfejlődési folyamat történeti jellemzői a pártok és a pártrendszer vonatkozásában

Korszak	Kormánypártok	Ellenzéki pártok	Pártrendszer	Innovatív kapacitás
1867–1918	Közjogi állagvédelem, Pénzügyi egyensúlyteremtés, Menedzserizmus, Hegemonizmus (Szabadelvű Párt)	Nemzeti érdekképviselő, Morális integritás, A mikrotársadalom védelme, (Függetlenségi Párt, Nemzeti Párt)	Gyenge institucionalizáltság, Többpólusú ellenzék (kormány- és rendszer-ellenzékiesség), Pártok a pártrendszeren kívül Interakció-hiány	Egy kivétellel (1906–1909) nincs váltógazdálkodás, Nem jelenik meg új establishment-párt, Nem épül fel a konzervatív ideológiai pólus, Nincs kormányzás-modell-váltás
1919–1944	Menedzserizmus, Hitelpolitika, deficitcsökkentés, Hegemonizmus (Keresztény Nemzeti Egység Pártja, NEP stb.)	Rész-Magyarországok képviselője (Szociáldemokraták, Legitimisták, Demokraták, Keresztények) Informális szellemi hatalom (liberálisok)	Gyenge pártrendszer-intézményesültség, Parlamentáris egypártrendszer a politikai élet divergálásának megakadályozására (Rudai, 1935: 21-22.)	Nyugati innovatív eljárások (pártszám-bővülés, pártrendszer-stabilizálódás, kormányzati variációk stb.) hiánya, Kooperatív stratégiák hiánya
1994–2009	Az ország felzárkóztatása: menedzserizmus, makrogazdaság-politika Nyugatos mintakövetés (MSZP–SZDSZ)	Mikropolitika, nemzeti ellenállás, erkölcs- és hitelességvédelem, Saját alapon álló nyugatosság, relatív mintakövetés (Fidesz, KDNP)	Gyenge pártrendszer-intézményesültség: MSZP és Fidesz-magyarországok, Erős pártok – gyenge pártrendszer (Vö. Bardi–Mair, 2008.)	Változások a pártstratégiákban: adaptáció és alkalmazkodóképesség (Csizmadia, 2007.) Az alkalmazkodás történeti modelljei (nem épül ki a konzervatív pólus, Nincs koalíciós variabilitás Nincs új, a párt-versenyt új pályára állító pártkínálat

Mindezek rögzítése után nem marad más hátra, mint abbéli reményemnek a kifejezése, hogy a fentiekkel talán sikerült rámutatnom: a távolabbi magyar múlt párthagyományának vizsgálata nem várthat sokáig magára. Dolgozatomban nem önmagában, hanem a mára gyakorolt hatásában elemeztem egyik vagy másik régi korszakot, s ez által szempontokat kínáltam fel a történeti, elméleti pártkomparatiztika számára. Jól tudom, hogy ez nem kockázatmentes út, hiszen a magyar politológia éppen csak megkezdte ennek a hagyatéknak a feldolgozását, és sokan ódzkodnak is tőle, azt gondolván, hogy ennek a tradíciónak az égvilágon semmi hatása nincs a mai pártfejlődésre és -versenyre. Természetes alapjaiban nem osztom ezt a vélekedést. Tanulmányommal éppen azt szeret-

tem volna bizonyítani, hogy az a szemlélet szorul meghaladásra, miszerint a mai pártverseny az átmenetből vagy az államszocializmusból közvetlenül levezethető. Meggyőződésem, hogy nem vezethető le. A magyar politikatudomány talán eljutott abba az állapotba, amikor a kortárs komparatiztika mellett bátrabban alkalmazhatja a történeti komparatiztikát is. Munkám e történeti szemléletmód meghonosítására tett szerény kísérlet.

IRODALOM

- Almond, Gabriel A.-Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy*. In: *Five Nations*, Princeton University Press.
- Almond, Gabriel, A.-Verba, Sidney (1997): Állampolgári kultúra. *Szociológiai Figyelő*. 1-2. 17–52.
- Andersen, Lisa (2005): *Third Parties in Historical Perspective*, Manuscript, Chicago.
- Andersen, Kristi (1979): *The Creation of Democratic Majority 1928-1936*. University of Chicago Press.
- Andeweg, Rudy B. (2000): Consociational Democracy. *Annual Review of Political Science*, June, 509–536.
- Apponyi Albert (1896): Beszédék I. Singer és Wolfner kiadása. *Beszéd a véderővitában 1889-ben*. 640-641.
- Apponyi Albert (1922): *Ötven év. Ifjúkorom – Huszonöt év az ellenzéken*. Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest.
- Ágh Attila (2001): *A korai konszolidáció és az EU-alkalmazkodás Közép-Európában*. Politikatudományi Szemle, 2001/1-2. 25–44.
- Babits Mihály (2005): A magyar jellemről. In.: *Tanulmányok, esszék*. Kortárs Kiadó. 514-553.
- Bakke, Elisabeth–Sitter, Nick (2005): *Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989*. Party Politics, March. 243–263.
- Bardi, Luciano–Mair, Peter (2008): The Parameters of Party Systems. *Party Politics*, 2. 147–166.
- Bates, Stephen–Smith, Nicola J (2008): Understanding Change in Political Science: On the Nedd to Bring Space into Theoretical Positions and Empirical Analyses. *Political Studies Review*. Aug., 191–204.
- Bibó István (1984): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In. *Válogatott tanulmányok, II*. Magvető Kiadó, 569–620.
- Blue, Frederick, J. (1973): *The Free Soldiers: Third Party Politics, 1848-1854*. Urbana: University of Illinois Press.
- Boas, Taylor C. (2007): Conceptualizing Continuity and Change: The Composite–Standard model of Path Dependence. *Journal of Theoretical Politics*. January, 33–54.
- Bozóki András (1995): *Konfrontáció és konszenzus. A demokratizálás stratégiái*. Savaria University Press.
- Broughton, David–Donovan, Mark eds. (1999): *Changing Party Systems in Western Europe*. London.
- Campbell, James, E. (2006): Party Systems and Realignment in US 1868-2004. *Social Science History*. 3. 359–386.

- Czieger András (1998): *A kormányférfi. A dualizmuskori kormányzati politika egyes kérdéseiről*. Századvég, 11. 3–24.
- Czieger András (2001): A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. *Századvég*, tavasz. 95–120.
- Csigó Péter (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. *Politikatudományi szemle*, 1997/4. 27–58.
- Csizmadia Ervin (2001): *Ősztön és politika. Makkai János és a reformjobboldal a két világháború között*. Új Mandátum Kiadó.
- Csizmadia Ervin (2003): Formális és informális politika. In. *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Századvég Kiadó, 261–280.
- Csizmadia Ervin (2007): *Politikai változáselemélet. Miért változnak pártok, kormányok politikusok?* L'Harmattan Kiadó.
- Csizmadia Ervin (2009): *A konzervatív szellem és a pártpolitika*. Népszabadság, 2009. február 26.
- Dobszay Tamás (2008): „Szokjon gyapjas fülik ezután már gyakrabban hallható igazság szavához”. *A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban*. Századvég, Új folyam 47. szám, 1. 113–150.
- Enyedi Zsolt (1993): Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 1993/4. 21–50.
- Enyedi Zsolt (1998): Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle*, 1998/3. 5–32.
- Enyedi Zsolt–Körösenyi András: *Pártok és pártrendszerek*. Osiris.
- Falvey, Matthew (2005): *Changes in Party Structure: Origins and Implications*. The Midwest Political Science Association, Chicago.
- Flett, Keith (2000): Socialists and the Origins of Labour: Some Other Perspectives. *International Socialism Journal*, 2002 autumn.
- Földes György–Hubai László szerk.(1999): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Napvilág Kiadó.
- Gillespie, David, J. (1993): *Politics at the Periphery: Third Parties in Two-Party America*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Gryzmala-Busse, Anna (2006): Authoritarian Determinants of Democratic Party Competition. The Communist Successor Parties in East-Central Europe. *Party Politics*, 2006 May, 415–437.
- Gunther, Richard–Montero, Jose Ramon-Linz, Juan eds. (2002): *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford University Press.
- Holmes, Leslie (1993): *The End of Communist Power*. New York: Oxford University Press.
- Horowitz, Shale-Browne, Eric C. (2005): Sources of Post-Communist Party System Consolidation: Ideology versus Institution. *Party Politics*, Nov. 689–706.
- Huntington, Samuel (1991): *The Third Wave: Democratization in Late Twentieth Century*. Norman University of Oklahoma Press.
- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (1999): A magyar parlamenti elitek: demokratizálás és elitváltás. *Politikatudományi Szemle*, 1999/4. 49–80.
- Kalmár Antal (1909): *Új dualizmus*. Rényi Károly kiadása.
- Katz, Richard S. –Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1. 5–28.

- Kecskeméti Károly (2008): *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.
- Kitschelt, Herbert (1991): The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*.
- Kopstein, J. (2003): Postcommunist Democracy: Legacies and Outcomes. *Comparative Politics*, January.
- Kovács Éva–Tóth István János (1992): Ki mit mondott 1990-ben? Választási programok tartalom-elemzése. *Politikatudományi Szemle*, 1992/1. 99-124.
- Kozári Mónika (2005): *A dualista rendszer 1867–1918*. Pannonica Kiadó.
- Körösényi András (1993): Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990-1992. *Politikatudományi Szemle*, 1993/4. 5–20.
- Körösényi András (1995): Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? Szocialista-szabaddemokrata koalíciókötés, 1994. In: Gombár Cs. et. al.: *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994–1995*. Budapest: Korridor. Politikai Kutatások Központja, 260–280.
- Körösényi András (1996): *Nómenklatúra és vallás – törésvonalak és pártrendszer Magyarországon*. Századvég, nyár, 67-94.
- L. Nagy Zsuzsa (2007): *Egy politikus polgár portréja*. Rassay Károly. Napvilág Kiadó.
- Laver, Michael–Schofield, Norman (1998): *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. University of Michigan Press.
- Linghard, Daniel, K. (2004): *Party Development, Periodization, and Political Science: Lessons from the Late Nineteenth Century*. Political Science Association, Chicago.
- Linz, Juan–Stepan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press.
- MacDonald, Stuart–Rabinowitz, George (2005): *The Logic of Party Polarization*. The Midwest Political Science Association, Chicago.
- Hahoney, James–Kimball, Erin–Koivn, Kendra L. (2009): The Logic of Historical Explanation in the Social Sciences. *Comparative Political Studies*, January, 114–146.
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford University Press.
- Mair, Peter (2006): Party System Change. In: Richard Katz–William Krotty eds.: *Handbook of Political Parties*. London: Sage.
- McAllister, Ian–White, Stephen (2007): Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies. *Party Politics*, March, 197–216.
- Markus, G. György (1996): *Party Systeme and Cleavage Translation in Hungary. Working Papers in Political Science*, 3. Institute for Political Science Hungary Academy of Sciences.
- Moller, Jorgen (2009): *Post-Communist Regime Change*. Abingdon.
- Müller, Wolfgang C. –Strom, Kaare, eds. (2000): *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford University Press.
- O’ Donnell, Guillermo–Schmitter, Philippe C. –Whitehead, Laurence eds.(1986): *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Oláh Gyula (1908): *Az 1875. évi fúzió története*. Franklin Társulat – Magyar Irodalmi Intézet.
- Pesti Sándor (2002): *Az újkori magyar parlament*. Osiris Kiadó.

- Pridham, Geoffrey (2000): *The Dynamics of Democratization: A Comparative Approach*. New York.
- Prohászka Ottokár (1918): *Kultúra és terror. Az „Élet” kiadása*, Budapest.
- Rotberg, Robert I. (2001): *Politics and Political Change*. Cambridge University Press.
- Rivera, S (1996): Historical Cleavages or Transition Mode? Influences on the Emerging Party Systems in Poland, Hungary, and Czechoslovakia. *Party Politics*, April.
- Rudai Rezső (1936): *A politikai ideológia, a pártszerkezet, a hivatás és életkor szerepe a magyar képvise-lőház és a pártok életében. 1861–1935*. Magyar Társadalomtudományi Társulat kiadása.
- Schlett István (2004): *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*. Rejtjel Kiadó.
- Schofield, Norman (2006): *Architects of Political Change*. Cambridge University Press.
- Smith, Graham (2009): *Democratic Innovations. Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge University Press.
- Stokes, Gale (1996): *Three Eras of Political Change in Eastern Europe*. New York, Oxford University Press.
- Sykes, Patricia (2004): *Toward a More Competitive Two-Party System? Party Governance in USA and UK*. American Political Science Association, Chicago.
- Szabó Dániel-Boros Zsuzsa szerk. (1999): *Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944*. Korona Kiadó.
- Szirtes Artúr (1917): *Gazdaságpolitikai pártok fejlődése. Adatok a politikai pártok lélektanához*. Táltos kiadása, Budapest.
- Szűcs Zoltán Gábor (2009): *Hogyan olvassuk a 18. század magyar politikai irodalmát?* Korall, április.
- Takáts József (2007): *Modern magyar eszmetörténet*. Osiris Kiadó.
- Tamás Gáspár Miklós (1991): *A katasztrófa módszertana*. Népszabadság, 1991. április 6.
- Tellér Gyula (1996): *A három részmagyarország*. Századvég, nyár, 52–66.
- Thompson, John (2000): *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age*. Polity Press.
- Timmermans, Arco, I. (2003): *High Politics in Low Countries. An Empirical Study of Coalition Agreements in Belgium and Netherland*. Ashgate, Burlington.
- Toole, James (2007): The Historical Foundations of Party Politics in Post Communist East-Central-Europe. *Europe-Asia Studies*, July, 541–566.
- Tóth Csaba (2001): A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. *Politikatudományi Szemle*, 2001/3. Szám. 81–104.
- Vonyó József (2002): *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Tanulmányok*. Pannónia Könyvek, Pécs.
- Voss-Hubbard, Mark (2002) : *Beyond Party: Cultures of Antipartisanship in Northern Politics before the Civil War*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Webb, Paul (2002): Parties and Party Systems: More Continuity than Change. *Parliamentary Affairs*, 55. 363–376.
- Webb, Paul-White, Stephen eds. (2007): *Party Politics in New Democracies*. Oxford University Press.
- Wittenberg, Jason (1997): Rethinking Political Continuity in East Central Europe. *Working Paper: <http://www.ciaonet.org/conf/ece01/ece01twij.html>*
- Wittenberg, Jason (2003): Historical Legacies and Post-Communism. *Working Paper, Annual Meeting of the American Political Science Association*.